

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Гуманітарний факультет
Кафедра загальної та соціальної педагогіки

Марія Швед

ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Підручник

ВИДАВНИЦТВО
Українського католицького університету
Львів 2015

УДК 376.013.42-056.2/-056.3(075.8)

ББК Ч74.00:65.272я73

Ш341

Швед М.

Основи інклюзивної освіти: підручник/Марія Швед. – Львів: Український католицький університет, 2015. – 360 с.

ISBN 978-966-2778-31-1

Узагальнено основні положення, пов'язані зі становленням і розвитком нового напрямку сучасної педагогічної науки і практики – інклюзивної освіти.

Висвітлено концептуальні підходи до освіти людей з особливими потребами, окреслено ключові позиції та поняттєво-термінологічні визначення, історичні етапи становлення інклюзивної освіти, описано найкращий зарубіжний досвід її організації, акцентовано на духовно-моральному вимірі такого навчання. Особливу увагу приділено сучасному стану розвитку інклюзивної освіти в Україні та Сполучених Штатах Америки як країні, де започаткована й активно розвивається інклюзивна форма навчання. Розкрито особливості діяльності педагога в інклюзивному освітньому середовищі з наголошенням на інноваційних підходах. Вказано на проблеми інклюзивної моделі навчання та шляхи їхнього подолання. Запропоновано навчально-методичний комплекс з дисципліни «Основи інклюзивної освіти»: навчальну програму, питання для обговорення та рефлексії, завдання для самостійної роботи, тестові завдання для контролю, тематику індивідуальних навчально-дослідних завдань, список рекомендованої літератури.

Призначається для студентів, викладачів вищих навчальних закладів різного рівня акредитації. Може бути корисним для фахівців-практиків у сфері соціальної педагогіки, соціальної роботи, громадських діячів, волонтерів.

Рецензенти:

д-р пед. наук, проф. **І. М. Богданова**

Південноукраїнський національний університет ім. К. Д. Ушинського;

д-р пед. наук, проф. **А. А. Колупаєва**

Інститут спеціальної педагогіки НАПН України;

д-р пед. наук, проф. **В. А. Полішук**

Тернопільський національний університет ім. В. Гнатюка.

Рекомендовано до друку

Рішенням Вченої ради гуманітарного факультету

Українського католицького університету

(протокол № 9 від 25 листопада 2014 року)

© Український католицький
університет, 2015

ISBN 978-966-2778-31-1

© Швед М. (текст), 2015

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	5
--------------------	---

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

1.1. Концептуальні підходи до організації освіти людей з особливими потребами	11
1.2. Поняттєво-термінологічні визначення	27
1.3. Ключові позиції інклюзивної освіти	54
1.4. Духовно-моральний вимір інклюзивної освіти	65
Питання і завдання для самоконтролю	77

Розділ 2. З ІСТОРИЇ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

2.1. Зарубіжний досвід розвитку інклюзивної освіти	81
2.2. Історичні аспекти розвитку інклюзивної освіти в Україні	93
2.3. Нормативно-правове забезпечення в Україні освіти осіб з особливими потребами	105
2.4. Сучасний стан розвитку інклюзивної освіти в Україні	113
Питання і завдання для самоконтролю	128

Розділ 3. ІНКЛЮЗИЯ ЯК НАПРЯМОК ОСВІТНЬОГО РЕФОРМУВАННЯ

3.1. Соціалізація особистості в умовах інклюзивної освіти. Інститути соціалізації	131
3.2. Сучасні інноваційні освітні технології в інклюзивній освіті	159
3.3. Підготування фахівців до роботи в умовах інклюзивного освітнього простору України	182
3.4. Особливості діяльності фахівців в інклюзивному середовищі	200
Питання і завдання для самоконтролю	218

Розділ 4. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ»

4.1. Навчальна програма дисципліни «Основи інклюзивної освіти»	221
---	-----

1. Мета і завдання навчальної дисципліни	223
2. Зміст програми навчальної дисципліни	225
3. Структура розподілу навчального часу в процесі вивчення дисципліни «Основи інклюзивної освіти»	230
4. Рівень сформованості вмінь та знань студентів	231
5. Тематика практично-семінарських занять	232
6. Самостійна робота студентів	237
6.1. Завдання для самостійної роботи	239
6.2. Питання для обговорення і рефлексії	241
7. Науково-дослідна робота студентів	243
7.1. Індивідуальні навчально-дослідницькі завдання	245
7.2. Тематика індивідуальних навчально-дослідницьких завдань	246
7.3. Тематика студентських міні-проектів	248
8. Тестові завдання для підсумкового контролю знань студентів	250
8.1. Ключі до тестових завдань	258
9. Методи навчання	258
10. Методи оцінювання	259
11. Методичне забезпечення для вивчення навчальної дисципліни	263
12. Рекомендована література для вивчення навчальної дисципліни	263
13. Інформаційні ресурси для вивчення навчальної дисципліни	267
4.2. Короткий термінологічний словник	269

ДОДАТКИ

<i>Додаток А. Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, проблеми та перспективи</i>	285
<i>Додаток Б1. Кількість інвалідів в Україні</i>	307
<i>Додаток Б2. Кількість інвалідів за регіонами станом на 01.01.2010.</i>	309
<i>Додаток В1. Список навчально-виховних закладів у Львові</i>	311
<i>Додаток В2. Інклюзивна освіта у Львові</i>	312
<i>Додаток В3. Інформація про надання послуг для дітей з інвалідністю на рівні громади (м. Львів)</i>	315
<i>Додаток Г. Індивідуальний навчальний план</i>	325
<i>Додаток Д1. Поради батькам, що виховують у сім'ї дитину з особливими освітніми потребами</i>	331
<i>Додаток Д2. Пропозиції щодо педагогічного супроводу студентів з особливими освітніми потребами в умовах університетської освіти</i>	339
<i>Додаток Д3. Етика спілкування з молоддю з особливими потребами</i>	341
<i>Додаток Е. Законодавчі акти й документи</i>	345
<i>Список літератури</i>	348

ВСТУП

Проблема інклюзивної освіти в сучасному українському освітньому просторі набуває особливої ваги з огляду на те, що інтегрування осіб з особливими потребами в соціокультурне й загальноосвітнє середовище є сьогодні надзвичайно актуальним. Недостатня розробленість цієї педагогічної проблеми, збільшення кількості дітей з порушеннями психофізичного розвитку, котрі не мають змоги отримувати психолого-педагогічну підтримку та корекційно-реабілітаційну допомогу, недостатній рівень культури та освіченості педагогів та батьків, брак елементарної матеріальної бази, низький фінансовий стан сімей, незадовільне навчально-методичне забезпечення (навчальні програми, посібники, підручники, методичні вказівки тощо) зумовлюють процеси переосмислення суспільством ставлення до осіб з особливими потребами. Відповідно до Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році, всі люди народжуються вільними і рівними за своєю гідністю і правами, мають право на життя, свободу й особисту недоторканість, рівні перед законом і мають право на захист законом, право на освіту й на соціальне забезпечення для підтримки їхньої життєдіяльності і для вільного розвитку.

Забезпечення права і сприятливих умов на освіту людей з обмеженими можливостями в загальноосвітніх навчальних закладах, отримання вищої освіти та можливості участі у трудовій діяльності громадян, яких відносять до категорії «осіб з особливими потребами», є необхідною умовою розвитку демократичного цивілізованого суспільства. Науково-технічний прогрес і глобальні зміни видів професійної діяльності, а також розвиток сучасних інформаційних технологій розширили можливості соціальної інтеграції різних категорій осіб з відхиленнями у розвиткові, поведінці, обмеженими можливостями здоров'я та особливими освітніми потребами. Громадяни, які раніше перебували на утриманні держави

і власної родини, нині стають повноцінними членами суспільства. Такий процес потребує кардинального вирішення проблем із забезпечення повноцінного розвитку й освіти цієї категорії людей і суттєвих змін державної політики щодо реорганізації спеціальної освіти.

У цьому контексті школа має навчати всіх дітей жити і працювати разом і не лише толерантно сприймати, а цінувати відмінності етнічного, мовного, культурного, духовного, соціального характеру, а також сенсорно-фізичні та соціально-емоційні здібності кожної окремої особистості. Тому поступ у напрямі інклюзії – це не лише інструментально-технічна чи організаційно-управлінська зміна, але нова філософія та світоглядні орієнтири сучасної освіти.

У різних країнах світу інклюзію розглядають як процес визнання і реагування на різноманіття потреб усіх тих, хто навчається, і дає їм змогу брати активну участь у процесі отримання знань у культурному і суспільному житті. Розглядаючи сучасні матеріали досліджень українських і зарубіжних науковців, виявили, що інклюзія створює сприятливі умови для рівної участі людей з особливими освітніми потребами (фізичними, психічними, соціальними, емоційними) в загальній системі освіти, для індивідуального вибору та отримання спеціальних послуг, а також адаптації, реабілітації і соціалізації тих, хто цього потребує. У межах інклюзивної моделі, з залученням усіх школярів до всіх напрямів навчання та шкільного життя, незалежно від індивідуальних особливостей чи відмінностей, – всі учні навчаються разом у звичайних школах, класах, активно адаптуючись та змінюючись. Спеціальній освіті сьогодні необхідні зміни і модифікація змісту, структури, якості, технологій, підходів і стратегій у контексті інклюзії з урахуванням потреб усіх дітей, котрі прагнуть навчатися.

Недосконалість науково-теоретичних загальнопедагогічних і спеціальних засад освіти й навчання людей з особливими потребами, недостатність спеціальних досліджень потребують значного оновлення навчально-виховного процесу в освітніх закладах. У наукових дослідженнях і в накопиченому практичному досвіді педагогів майже не висвітлено проблему інклюзивної освіти та інклюзивного навчання осіб з порушеннями психофізичного розвитку, недостатньо розроблено питання психолого-педагогічного

супроводу осіб цієї категорії, питання адаптації, реабілітації, соціалізації, профорієнтації у навчальних закладах, а також підготовки фахівців до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища. Попри теоретичне розроблення загальнопедагогічних та спеціальних засад навчання неповносправних, є потреба певного оновлення, удосконалення, перегляду окремих позицій сучасної системи здобуття освіти осіб з порушеннями психофізичного розвитку. Дається взнаки інертність традицій спеціальної педагогіки, прагнення формувати оптимальні педагогічні концепції та навчальні програми, орієнтуючись на здорових дітей. У наукових дослідженнях зі спеціальної педагогіки як найважливіший параметр психічного здоров'я особи науковці розглядають психофізичний рівень, пов'язаний безпосередньо зі спадковими, біологічними ознаками, водночас, особистісно-смысловий та індивідуально-психологічний рівні, зумовлені спеціальними умовами життя та якістю навчання і виховання, практично не аналізують. Недостатньо розроблений досі алгоритм індивідуальних програм залучення осіб з порушеннями психофізичного розвитку до загальноосвітнього простору, немає необхідних нормативних документів, які визначають зміст і порядок підготовки таких програм. З огляду на зазначені причини, ресурси освітніх інтеграційних процесів реалізуються не повністю. Все це не дає змоги своєчасно компенсувати відхилення в розвитку людини, що породжує негативні наслідки – у подальшому житті такі особи стають найменш адаптованими до самостійного життя внаслідок культурної некомпетентності, неповноцінного спілкування, браку навиків самореалізації у суспільстві.

Незважаючи на те, що проблема освітньої інклюзії, тобто процес залучення дітей з особливими потребами та обмеженими можливостями за станом здоров'я до умов загальноосвітніх навчальних закладів, була в українському суспільстві віддавна, для широкої громадськості ідеї інклюзивної освіти та впровадження її в освітнє середовище України маловідомі. Цей процес розпочався досить інтенсивно наприкінці 1990 років, оскільки саме тоді спостерігалось збільшення кількості дітей з особливими освітніми потребами у зв'язку з погіршенням стану їхнього здоров'я. Посилився він під впливом економічних чинників та змін в українському суспільстві: розвитку демократичних процесів та розповсюдження

ідей і принципів рівності людей на всі сфери суспільного життя. Певним стимулом для розвитку освітньої інклюзії стало поширення інформації, теоретичних напрацювань, ідей, практики та досвіду, що мали місце у зарубіжних та пострадянських країнах як серед фахівців-професіоналів, так і серед батьків та представників громадськості.

Відповідно постала потреба дослідження і вивчення потенціалів та ресурсів залучення осіб з особливими освітніми потребами в систему загальної освіти. Необхідність таких теоретично-практичних напрацювань зумовлена логікою розвитку соціально-педагогічних знань, що передбачає необхідність зміни педагогічних систем, які в комплексі забезпечують процеси соціалізації, інкультурації та самореалізації особистості; особливостями соціокультурної ситуації, що неповністю вирішує соціокультурні та особистісні проблеми осіб з порушеннями психофізичного розвитку, та яка потребує пошуку найефективніших шляхів та засобів вирішення; протиріччям між соціалізуючим, самореалізаційним та реабілітаційним потенціалом загальної освіти і рівнем їхнього теоретичного осмислення, а також реалізації в соціально-педагогічній практиці.

На сучасному етапі ідея освітньої інклюзії набуває змістовного значення і перетворюється на важливу проблему сучасних науково-педагогічних досліджень. Вона поєднує в собі поняття комплексності, предметності, системності та визначається науковцями і фахівцями-практиками як модель організації процесу спеціальної освіти в умовах загальноосвітньої школи. На початку XXI століття практика педагогічної діяльності на інклюзивній основі набуває певного розвитку, оскільки на думку багатьох учених найвищим щаблем інтеграційних процесів в освітньому просторі є інклюзивна освіта, що нині визначається як найпопулярніший і найважливіший інноваційний освітній рух. Зважаючи на реформування сучасної освітньої галузі, ця проблема набуває сьогодні особливої ваги та актуальності.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

- 1.1. Концептуальні підходи до організації освіти людей з особливими потребами.*
- 1.2. Поняттєво-термінологічні визначення.*
- 1.3. Ключові позиції інклюзивної освіти.*
- 1.4. Духовно-моральний вимір інклюзивної освіти.*

У розділі розглянуто поняття: концептуальні засади інклюзивної освіти, концепція «нормалізації», нова світоглядна парадигма, цінності інклюзивної освіти, дитиноцентристська освітня система, шкала обмежень можливостей розвитку людини, інвалід, інвалідність, моделі інвалідності, дитина з особливими освітніми потребами, інтеграція, мейстринмінг, інклюзія, інклюзивне навчання, інклюзивна школа, індивідуальний навчальний план, Соціальна доктрина Церкви.

У розділі використано матеріали наукових розвідок і досліджень, словникових та енциклопедичних видань, Інтернет-ресурсів, нормативних документів Церкви, напрацювань (висловлювань) науковців, практиків, церковних діячів.

1.1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Рівень розвитку цивілізації будь-якого суспільства визначають, насамперед, за ставленням цього суспільства до людини як найвищої цінності. Аналіз стану сучасного суспільства спонукає до роздумів про роль і місце в ньому людей, які мають особливості психофізичного розвитку, тобто тих, які порушують наше стереотипне уявлення про норму.

Відомий французький письменник Луї Маршалл, розмірковуючи над поняттями норми та патології, схиляється до трактування певної умовності норм, оскільки ті люди, які не виявляють зовнішніх ознак відхилень, досить часто мають грубі внутрішні порушення, невидимі на перший погляд.

В умовах економічної і політичної нестабільності, кризового стану практично всіх складових гуманітарної сфери, початкового етапу правової стабілізації у суспільстві, особи з обмеженими функціональними можливостями виявилися найбільш незахищеною категорією населення. Крім того, стереотипне уявлення про інтелектуальну, фізичну і психічну неповноцінність інколи прирікає інвалідів на повну суспільну ізоляцію: певні категорії людей в Україні позбавлені рівного доступу до якісної освіти, їм непросто працевлаштуватися відповідно до своїх можливостей, вони не можуть брати повноцінної участі в культурно-спортивних заходах, про них мало розповідають у засобах масової інформації, суспільство у широкому своєму загалі особливо не переймається їхніми проблемами. Частково це спричинено нашим минулим, оскільки соціальна

й інформаційна політика колишньої тоталітарної держави ігнорувала проблеми, пов'язані з інвалідністю, не сприяла повному охопленню системою освіти дітей і дорослих з руховою недостатністю, створенню пристосованого до їхніх можливостей середовища. Така ситуація є вкрай незадовільною і потребує якісних і негайних змін. Вона зумовлює необхідність насамперед суттєвих змін у ставленні суспільства до людей-інвалідів, що потребують не лише матеріальної, фінансової, гуманітарної підтримки і заходів реабілітації (медичної, професійної, соціально-побутової), а й належних умов для реалізації своїх нахилів, здібностей, покликань, розвитку особистісних якостей і потреб у моральному, духовному, інтелектуальному і соціальному вдосконаленні. Сутність соціально-педагогічної реабілітації полягає у створенні таких умов для саморозвитку особистості, в яких виробляється активна життєва позиція людини з особливими потребами.

Нові концептуальні засади сучасного суспільного розвитку, визнання різноманітності та рівноправності людської спільноти, поступ світової педагогічної науки до демократизації та гуманізації освітньої галузі зумовили новий світогляд: визнання людської особи такою, якою вона є, і забезпечення сприятливих умов для її повноцінної життєдіяльності й успішної соціалізації. З огляду на сказане, провідним напрямом сучасної освітньої парадигми є зорієнтованість системи освіти на гуманізацію, фундаменталізацію та інтеграцію, що передбачає включення людини з різноманітними освітніми потребами в якісне освітнє середовище та широкі соціальні відносини.¹

Проблему інтеграції в освітній галузі можна розглядати з позицій двох суттєвих характеристик освіти. Перша позиція дає підстави говорити про інтеграцію в науці як про фундаментальну основу зміни змісту освіти, забезпечення її цілісності. Домінування явища інтеграції чи диференціації в процесі розвитку науки має історико-гносеологічні та соціально-економічні витоки. Первинна

¹ Калин В. И. Парадигмы образования в современной мировой педагогической практике // II Міжнародна наукова конференція «Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи», м. Харків, ХДАДМ, 15-16 квітня 2010: зб. матеріалів. – Харків, 2010. – С. 44-46.

філософська інтеграція знань про світ змінилася на первинну диференціацію: виокремилися науки про природу, суспільство, культуру, освіту. На основі накопичених знань відбувається вторинна інтеграція, філософське осмислення світу, що зумовило вторинну диференціацію – створення нових наук з новими предметами пізнання. XX століттю притаманні глобальні процеси диференціації та інтеграції наукових знань взагалі і в галузі освіти зокрема. Поява в педагогічній науці поняття «**інтеграція**» стала наслідком тривалого розвитку інтеграційних процесів у загальній та спеціальній освіті. Українські і зарубіжні вчені (Т. Бут, Д. Деплер, В. Засенко, А. Колупаєва, Т. Лореман, Д. Лупарт та ін.) зазначають, що інтеграція є противагою сегрегації й позначає перехідний поступ до інклюзії як інноваційної освітньої системи.

Сутність інклюзії ґрунтується на концепції «**нормалізації**», в основі якої – ідея про те, що життя і побут людей з обмеженими можливостями мають бути наближеними до умов і стилю життя всієї суспільної громади. Принципи «нормалізації» закріплені багатьма міжнародними правовими актами: Декларацією ООН про права розумово відсталих осіб (1971), Декларацією про права інвалідів (1975), Конвенцією про права дитини (1989) та ін. Зокрема, Декларація ООН про права розумово відсталих осіб є першим нормативно-правовим документом щодо визнання людей з порушеннями психофізичного розвитку суспільно повноцінною (в соціальному сенсі) меншиною, що потребує правового і соціального захисту. Тому інклюзія є соціально-педагогічною концепцією, де передбачено розуміння мети суспільної діяльності – гуманізація суспільних відносин і прийняття права людей з особливими потребами на якісну і доступну освіту.² Отже, інклюзія в освіті – це мірило інклюзії в суспільстві, один із гуманітарних напрямів розвитку.

Концепція інклюзивної освіти полягає у відображенні в освітньому процесі головної гуманітарної і демократичної позиції – всі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних навчальних закладах є корисним не тільки для дітей

² Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посібник / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К., 2012. – С. 16.

з особливими освітніми потребами, але й для дітей з типовим рівнем розвитку, а також для членів їхніх родин та суспільства загалом. Взаємодія з іншими дітьми в інклюзивних класах сприяє фізичному, мовному, когнітивному, емоційному та соціальному розвитку дітей з обмеженими можливостями здоров'я, оскільки діти з типовим розвитком демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх цілеспрямовано застосовувати набуті нові знання і сформовані уміння і навички. Така взаємодія сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків, завдяки яким діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, стають чуйними, емпатичними, добрішими, готовими до співчуття і допомоги.

Інноваційну освітню концепцію, пов'язану з навчанням дітей, що мають особливості у психофізичному розвитку, обговорювали у червні 1994 року в м. Саламанка (Іспанія) на Всесвітній конференції з освіти для осіб з особливими потребами. Основні засади і положення щодо здобуття освіти неповносправними людьми викладено в **Саламанській декларації та Рамках дій щодо освіти осіб з особливими потребами**.³ Вони мали стати основою освітньої політики країн-учасниць цієї конференції. У Саламанській декларації наголошено, що кожна дитина має унікальні здібності, інтереси та навчальні потреби, тому необхідно розвивати систему освіти і розробляти навчальні плани та програми таким чином, щоб урахувати широке розмаїття цих особливостей і потреб. Важливим документом, який було прийнято на конференції, стало Звернення до всіх урядів про те, що пріоритетним з погляду політики і бюджетних надходжень має бути реформування системи освіти для охоплення навчанням усіх дітей, незважаючи на індивідуальні особливості і відмінності, а також визнання на законодавчому рівні необхідності запроваджувати інклюзивну освіту.

Сьогодні людство переходить до нової світоглядної парадигми – **«єдине суспільство, яке включає людей з особливими потребами»**

³ Саламанская декларация и Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятое Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка, Испания, 7-10 июня 1994 г. – ЮНЕСКО, 1994.

відповідно до демократичних і гуманістичних світових стандартів. Сучасною світовою тенденцією є прагнення до деінституалізації та соціального інтегрування осіб з особливостями психофізичного розвитку. Формується нова культура й освітня норма – повага до людей, фізично та інтелектуально неповносправних.

Для успішного входження в суспільство молоді, що має особливий психофізичний розвиток, винятково важливого значення набуває специфіка їхнього навчання в інтегрованих умовах. Людство накопичило чималий досвід залучення дітей з особливостями психофізичного розвитку до загальноосвітніх навчальних закладів, ініціаторами якого були і залишаються батьки. Якомога ранне залучення дітей з особливими потребами до діяльності в спільноті здорових однолітків сприяє розвитку у них самостійності, впевненості, сміливості, інших особистісних якостей. У такий спосіб вони стають повноцінними членами суспільства, не потребують сторонньої допомоги, усвідомлюють свою значущість для близьких, рідних, однолітків, суспільства загалом.

На жаль, сьогодні загальноосвітня школа ще не готова надавати весь комплекс медичних, корекційних і психолого-педагогічних послуг, яких потребують діти і молодь з особливостями розвитку і психофізичними вадами, а саме: укомплектувати матеріальну базу, організувати охоронний режим, забезпечити класи соціальними педагогами і фахівцями-дефектологами, створити спеціальні умови для навчання і життєдіяльності таких осіб. З огляду на це чимало уваги науковців, практиків, громадських діячів приділяється цим питанням, – адже в українців здавна морально-духовне здоров'я народу визначалося ставленням громади, держави до знедолених, хворих, калік, сиріт, немічних. Відповідно до народних традицій і звичаїв ці цінності були найважливішими для кожного, хто заслуговував і очікував поваги від інших і кого вважали шляхетною культурною людиною.

Важливе значення для формування суспільного погляду на оптимальний спосіб життя та облаштування суспільства мають **цінності** (позитивне чи негативне значення речей, подій, духовних витворів тощо для життєдіяльності певного суспільства, соціальної групи чи окремої людини) та **ідеологія** (система політичних, правових, моральних, естетичних, філософських і релігійних поглядів,

ідей, теоретичних принципів, які відображають соціально-економічний лад суспільства). Ставлення суспільства до людини завжди ґрунтується на певній системі цінностей про те, що є правильним і якими життєвими принципами має керуватися людина у своїх діях. Вони належать до «ментальної сфери», проявляються в поведінці людини та в її реакції на різноманітні події. Відтак цінності значною мірою визначають характер життєвих цілей особи, а також її основоположні уявлення про те, що в житті є правильним. Гуманістичні цінності, а також альтруїстичний імператив є цілепокладаючим у системі педагогічних цінностей діяльності педагога в інклюзивному середовищі. Річард Робсон виділяє п'ять основоположних цінностей, на які людина орієнтується у своїй поведінці: **життя, краса, істина, розум і любов** (рис. 1), а найвищою життєвою цінністю є сама людина.

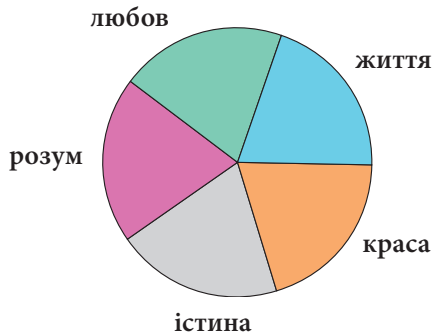

Рис. 1. Цінності (за Річардом Робсоном)

Поряд з цінностями, важливе значення мають погляди (або ідеологічні принципи) про оптимальний спосіб життя та особливості організації суспільства, вони також визначають загальні цілі для суспільства чи окремої групи. Базова ідеологія інклюзивної політики полягає в тому, що навчально-виховні заклади мають обслуговувати всіх дітей і молодь у межах своєї громади, незважаючи на рівень їхніх здібностей чи інвалідність. Проте немає жодного офіційного припису, який би зобов'язував учителів погоджуватися з такими вимогами. В освітніх документах лише зазначено, що педагог повинен бути готовий задовольняти потреби школярів чи

студентів у класі, або академічній групі незалежно від їхніх «відмінностей». Ці ідеї підтримують уряди, що ухвалюють відповідні нормативно-правові акти для впровадження інклюзії. Отже, система ставлень, цінностей та ідеологія, узгоджені з загальними цілями освітньої політики, сприятимуть запровадженню інклюзивної освіти.

У Конвенції ООН про права дитини записано вимоги до кожної держави щодо формулювання національних законодавств відповідно до «Всесвітньої конституції прав дитини».⁴ Наша держава на цьому шляху робить свої перші прогресивні кроки. За останні роки набуває інтенсивного розвитку державна підтримка осіб з особливостями психофізичного розвитку, втілюються прогресивні ідеї і досвід діяльності (в тому числі й зарубіжний) у практику соціальної діяльності.

Відповідно до Конвенції ООН «Про права дитини» (1991 р.) в Україні посилилася увага до якості й доступності освіти для дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема зазначено, що «... всі діти мають право на освіту, і, як наслідок цього, право на прогрес». Наше демократичне суспільство підтримує право кожної дитини, незважаючи на особливості психофізичного розвитку, розвивати властивий їй особистісний потенціал у галузі освіти та гарантує право кожного громадянина на активну участь у житті цього суспільства. Згідно з цією тезою, характерною особливістю сучасного українського суспільства є реконструювання системи освіти на гуманістичних, демократичних засадах, створення альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм і методів навчання дітей відповідно до їхніх освітніх потреб. Основоположними тут є два **принципи**:

- *залишити дитину з особливими потребами в сім'ї і в суспільстві (коли це можливо) і сприяти природному процесу її соціалізації;*

⁴ Конвенція про права дитини [прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал (zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021). Конвенцію ратифіковано Постановою Верховної Ради України № 789XII (78912) від 27 лютого 1991 р.; чинності для України набула 27 вересня 1991 р.

- *розробити та апробувати додаткові моделі спеціальної освіти та надати можливість батькам дітей з особливостями психофізичного розвитку вибирати форми, методи і види майбутньої освіти їхніх дітей.*

У процесі демократизації нашого суспільства значного поширення набули ідеї гуманізації освіти. На зміну **державоцентристській освітній системі**, де головну мету освіти визначено як формування особистості за певними взірцями та підпорядкування власних інтересів державним, а головною ознакою була жорстка регламентація навчального процесу та його змісту, приходять **дитиноцентристська система освіти** з домінуванням зорієнтованості на інтереси дитини, задоволення її освітніх потреб. До умов формування такої системи відносять:

- *можливість вибору навчального закладу та навчальної програми відповідно до природних (фізіологічних) особливостей дитини;*
- *стимулювання досягнень дітей з особливими потребами у різних сферах життєдіяльності;*
- *їхній соціально-педагогічний захист.*

Розкриття потенційних можливостей дітей з психофізичними й інтелектуальними вадами залежить не стільки від форм навчання, скільки від гнучкості системи спеціальної освіти, рівня та діапазону наданих послуг, які задовольняють їхні потреби (раннє виявлення порушень, єдність діагностики і корекція розвитку, організація та забезпечення почергової дошкільної, шкільної, вузівської освіти тощо).

Важливу роль у соціально-педагогічній підтримці дітей та молоді з особливостями психофізичного розвитку відіграють **громадські організації** та **батьки**. Вони намагаються впливати на формування державної політики щодо розширення форм суспільної допомоги цим людям, забезпечити їм вільний доступ до якісної освіти, сфер життєдіяльності, створювати умови для найповнішого розкриття їхнього потенціалу і максимально можливого рівня загального розвитку, освіти, інтеграції в суспільство. Проте запровадження такого способу освіти у загальноосвітніх навчальних закладах неможливе через відсутність відповід-

ної нормативно-правової бази. Незважаючи на те, що в Україні є більше тридцяти законів, декретів та кодексів, однак вони лише частково дають змогу вирішувати проблеми дітей з особливими потребами та їхніх сімей. Зазвичай у них акцентують увагу на питаннях пенсії та реабілітації дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Для розбудови нової альтернативної системи освіти для осіб з психофізичними відхиленнями важливе значення мають також **громадські рухи**. Розвиток світового громадського руху на захист прав дітей з обмеженими можливостями потребує альтернативних моделей спеціальної освітньої системи, уможливлення навчання і виховання дітей з обмеженими можливостями серед їхніх здорових ровесників, починаючи з дошкільної освіти і до здобуття професійної підготовки і майбутньої професії.

Відповідно до основних нормативних документів міжнародного руху «**Освіта для всіх**» (Education for all (EFA)), ініційованого ЮНЕСКО, першочерговим завданням суспільного розвитку стає забезпечення кожної людини правом задовільняти освітні потреби, отримувати якісну базову освіту. У контексті ідей соціальної справедливості освіту розглядають як суспільне благо, що має надавати всім людям рівні можливості для доступу до цієї соціальної цінності. Обмеженість доступу до освіти є характеристикою суспільства з консервативною спрямованістю розвитку, що призводить до соціальної нерівності. Можливість людини засобами освіти набути ваги у суспільстві розглядають як засіб подолання соціальної нерівності.

Сьогодні в Україні відкриваються нові перспективи, пов'язані зі змінами у системі спеціальної освіти, які насамперед стосуються переосмислення ставлення до осіб з особливими потребами. Спеціальні школи-інтернати перестають бути єдиним і обов'язковим навчальним закладом, де діти з особливими освітніми потребами перебувають в умовах відокремленого навчання та певної ізоляції від суспільства. Відповідно до Саламанської декларації зарахування дітей до спеціальних шкіл (чи спеціальних класів, груп, секцій у межах будь-якої школи на постійній основі) має бути винятком, рекомендованим тільки тоді, коли навчання у звичайних класах